

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Δημητρίου Τρακατέλλη, Μητροπολίτου Βρεσθένης, *Οί Πατέρες ἐρμηνεύουν - Ἀπόψεις Πατερικῆς Βιβλικῆς Ἑρμηνείας*, ἔκδ. «Ἀποστολικῆς Διακονίας», Ἀθήνα, 1996, σχ. 22,5X14,5 ἔκ., σσ. 1-256.

Ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Βρεσθένης κ. Δημήτριος (Τρακατέλλης) εἶναι γνωστός διὰ τὸ ὑψηλῆς ποιοτικῆς στάθμης συγγραφικὸν καὶ διδακτικὸν του ἔργον. Εἶναι Διδάκτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας, Ph. D. (μετὰ διακρίσεως, with distinction) τοῦ Πανεπιστημίου Harvard, μετὰ ἔξαιεῖς ἐν τῷ αὐτῷ Πανεπιστημίῳ ἐξειδικευμένας σπουδὰς εἰς τὸν κλάδον τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῶν Χριστιανικῶν Πηγῶν. Κατὰ τὴν δεκαετίαν 1983-1993 ἐδίδαξεν ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦ Διακεκριμένου Καθηγητοῦ (distinguished professor) ἐν τῇ Πανεπιστημιακῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ Brookline (Boston) καὶ ὡς Ἐπισκέπτης Καθηγητῆς τῆς Κ.Δ. ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Harvard. Ἐδημοσίευσε διάφορα ἐπιστημονικὰ καὶ ἐποικοδομητικὰ βιβλία εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν. Ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν ἔργων του ἀναφέρομεν δειγματοληπτικῶς τὰ ἐξῆς: «The Pro-existence of Christ in the Writings of Justin Martyr», Harvard Dissertations, 1976. «Ὁ Ὑπερβατικὸς Θεὸς τοῦ Εὐγγνώστου», Ἀθήναι, 1977. «Ἐξουσία καὶ Πάθος», Ἀθήνα, 1983. «Παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», Ἀθήνα, 1984. «Χριστὸς ὁ Προϋπάρχων Θεός», Ἀθήνα, 1992. Δύο ἐκ τῶν ἑλληνιστὶ γεγραμμένων ἔργων ἔχουν μεταφρασθῆ καὶ κυκλοφορηθῆ εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν. Ὁ Σεβ. σ. ἔχει μετὰσχει θεολογικῶν συνεδριῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀμερικῇ καὶ εἶναι μέλος γνωστῶν ἑλληνικῶν καὶ ξένων ἐπιστημονικῶν ἑταιρειῶν.

Τὸ παρουσιαζόμενον ἐν τῇ παρούσῃ βιβλιοκρισίᾳ ἔργον του «Οἱ Πατέρες ἐρμηνεύουν», τὸ ὁποῖον εἶναι ἀφιερωμένον «στὴν Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξη Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ Βοστώνης ἐν εὐχαριστίᾳ καὶ δεήσει», παρουσιάζει μερικὰ δείγματα τοῦ κολοσσιαίου, πολυσυνθέτου καὶ ἀκτινοβόλου ἐξηγητικοῦ ἔργου τῶν Πατέρων, ἵνα δώσῃ ἐρεθίσματα «μᾶς περαιτέρω βαθύτερης μελέτης καὶ πνευματικῆς ἀπολαύσεως τοῦ Πατερικοῦ ἐξηγητικοῦ θησαυροῦ» (σ. 15).

Τὸ βιβλίον, ἐκτὸς τῶν Πινάκων Περιεχομένων καὶ Βραχυγραφῶν καὶ τοῦ Προλόγου (σσ. 7-20), ὡς καὶ τῆς Βιβλιογραφίας καὶ τῶν Εὐρετηριῶν (σσ. 233-256), περιέχει εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐν διασκευῇ καὶ μετὰ βιβλιογραφικῶν προσθηκῶν ἕξ ἐρμηνευτικὰς μελέτας τοῦ Σεβασμιωτάτου, αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύθησαν τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν καὶ ἀποτελοῦν λαμπρὰ δείγματα τοῦ ἐρευνητικοῦ καὶ διδακτικοῦ ἐρμηνευτικοῦ ἔργου αὐτοῦ.

Ἡ πρώτη μελέτη «Λόγος ἀγωνιστικός: Τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ἰππολύτου

στὸν προφήτη Δανιὴλ» (σσ. 21-61) ἐδημοσιεύθη ἀγγλιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Λόγος ἀγωνιστικὸς: Hippolytus' Commentary in Daniel» εἰς τὸν τόμον «Religious Propaganda and Missionary Competition in the New Testament. Essays Honoring Dieter Georgi» (Leiden: Brill, 1994), σσ. 527-550. Ἡ μελέτη αὕτη παρουσιάζει τὸ ἐρμηνευτικὸν ἔργον τοῦ Ἰππολύτου ὡς Χριστοκεντρικὸν ἀγωνιστικὸν λόγον, ὁ ὁποῖος προβάλλει τὴν βασιλείαν τοῦ Χριστοῦ ὡς πλῆγμα κατὰ παντὸς βασιλείου ἢ κράτους, τὸ ὁποῖον ἀποπειρᾶται νὰ σφετερισθῆ θείας ιδιότητος.

Ἡ δευτέρα μελέτη «Ἡ πορεία πρὸς τὴ Μεταμόρφωση - Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Χρυσοστόμου στὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολή» (σσ. 63-92) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸν τίτλον «Being Transformed: Chrysostom's Exegesis of the Epistle to the Romans» ἐν τῷ θεολογικῷ περιοδικῷ «The Greek Orthodox Theological Review» 36 (1991) σσ. 211-229 καὶ αὐτοτελῶς (Brookline: Holy Cross Orthodox Press, 1992). Ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ παρουσιάζεται κατὰ ἴλιαν γλαφυρὸν τρόπον ὅτι ὁ Χρυσόστομος, δι' ἀξιοθαυμάστου ἐστιάσεως τοῦ ἐρμηνευτικοῦ του ἐνδιαφέροντος εἰς τὸ κείμενον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς καὶ εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀπ. Παύλου, κατώρθωσε νὰ παρουσιάσῃ τὰς ζωτικὰς, ριζικὰς καὶ ἀποφασιστικὰς ἀλλαγὰς, αἱ ὁποῖαι πραγματοποιοῦνται εἰς τὸν ἐν Χριστῷ μεταμορφούμενον ἄνθρωπον.

Ἡ τρίτη μελέτη «Μία σύνθεση ἐρμηνευτικῶν παραδόσεων: Τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Θεοδορήτου στὸν Ἡσαΐα» (σσ. 93-146) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸν τίτλον «Theodoret's Commentary on Isaiah: A synthesis of Exegetical Traditions» εἰς τὸν τόμον «New Perspectives on Historical Theology. Essays in Memory of John Meyendorff» (Grand Rapids: Eerdmans, 1995). Ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ παρουσιάζονται αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ κριτήρια τοῦ ἐρμηνευτικοῦ ἔργου τοῦ Θεοδορήτου Κύρου, εἰς τὸ ὁποῖον δεσπάζει ἡ Χριστοκεντρικὴ ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ ὡς ἀπόλυτος καὶ τελικὴ ἀρχὴ τῆς Βιβλικῆς ἐρμηνείας, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖται ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη συνδυάζει τὴν ἀντιοχειανὴν καὶ τὴν ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν, ἐναρμονίζουσα τὸ ἱστορικοφιλολογικὸν ἐνδιαφέρον καὶ τὰς μεταφορικοαλληγορικὰς προσεγγίσεις.

Ἡ τετάρτη μελέτη «Θεογλωσσία στὸν Ἰγνάτιο Ἀντιοχείας» (σσ. 147-168) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸν τίτλον «God Language in Ignatius of Antioch» ἐν τῷ τόμῳ «The Future of Early Christianity. Essays in Honor of Helmut Koester» (Minneapolis: Fortress 1991), σσ. 422-430. Ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ παρουσιάζεται ἡ Θεοκεντρικὴ - Χριστοκεντρικὴ γλῶσσα τοῦ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, ἣτις, ἐν τῷ πλασιῷ τῶν ἐκκλησιολογικῶν ἐνδιαφερόντων του, χρησιμοποιεῖ διατυπώσεις ἐχούσας Χριστολογικὸν προσανατολισμὸν καὶ προβαλλούσας τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὰς ὀπτικὰς γωνίας τῆς Θείας Εὐχαριστίας καὶ τῆς ἐνότητος μεταξὺ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς.

Ἡ πέμπτη μελέτη «Ὁ Τρύφων τοῦ Μάρτυρος Ἰουστίνου» (σσ. 169-192) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸν τίτλον «Justin Martyr's Trypho» εἰς τὸν τόμον «Christianus among Jews and Gentiles. Essays in Honor of Krister Stendahl» (Philadelphia: Fortress, 1980), σσ. 287-297. Πρόκειται περὶ μελέτης, ἣτις ὑποβοηθεῖ τὴν κατανόησιν τοῦ καὶ σήμερον ἐπικαίρου θέματος τῶν θεολογικῶν ἐπαφῶν καὶ

διαλόγων μεταξύ Χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων. Ὁ Ἰουστίνος δεικνύει ὅτι αἱ συζητήσεις αὐταὶ πρέπει νὰ διεξάγονται μετὰ πνεύματος ἐντιμότητος καὶ εἰλικρινείας συνδυαζομένης μετ' εὐγενείας καὶ μετὰ σεβασμοῦ πρὸς τὸν συνομιλητήν.

Ἡ ἕκτη μελέτη «Δύναμις ἐν ἀσθενείᾳ: Ἑρμηνεία τῆς περικοπῆς Β' πρὸς Κορινθίους 12, 1-13» ἀποτελεῖ εἰσήγησιν παρουσιασθεῖσαν εἰς Διεθνῆς Καινοδιαθηκικὸν Συνέδριον καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸν τίτλον «Power in Weakness: Exegesis of 2 Cor 12, 1-13» εἰς τὸν τόμον «Verteidigung und Begründung des Apostolischen Amtes (2 Kor 10-13)» (Rom: Abtei St. Paul von den Mauern, 1992) σσ. 65- 68. Ἡ μελέτη αὕτη, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι ἐκδηλοὶ ἢ στοιχοῦσα εἰς τὴν Πατερικὴν παράδοσιν ἐρμηνευτικὴ δεξιότητι τοῦ Σεβ. συγγραφέως καὶ ἡ πρωτοτυπία τοῦ μεθοδικῶς χωροῦντος συναρπαστικοῦ κριτικοῦ στοχασμοῦ του, δεικνύει ὅτι ἡ περικοπὴ 2 Κορ. 12, 1-13 εἶναι κείμενον, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Ἄπ. Παῦλος ἀφ' ἑνὸς καθιέρωσε κατ' ἀμετάκλητον τρόπον τὴν θεμελιώδη ἰδέαν του διὰ τὴν ἐν «ἀσθενείᾳ» (ἢ «ἀσθενείαις») καύχησιν, ἀφ' ἑτέρου προώθησε τὴν ἀκλόνητον πίστιν του, ὅτι ἡ «ἀσθένεια» συνδέεται μετὰ τῆς «δυνάμεως τοῦ Χριστοῦ» καὶ φέρει τὴν χάριν τοῦ Χριστοῦ καὶ τρίτον κατέστησε σαφές, ὅτι ἡ «ἀσθένεια» ἀποτελεῖ θεμελιώδες καὶ ἀπαραίτητον χαρακτηριστικὸν τῆς ἀποστολικῆς ταυτότητος, ιδιότητος καὶ διακονίας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερόν, ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος συλλογὴ τῶν ἑξ μελετῶν τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Βρεσθῆνης κ. Δημητρίου εἶναι ἐν ἐξαίρετον δεῖγμα τοῦ καθ' ὅλου ἐρμηνευτικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ἔργου τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Θεολογίας, τὸ ὁποῖον – ἂν ἐξαιρέση τις μερικὰς παρεκκλίσεις, ὀφειλομένας εἰς τὴν χρῆσιν τῆς προκρουστείου κλίνης τῆς ὑποταγῆς εἰς ἐκδήλους προκαταλήψεις ἢ καὶ πολιτικὰς σκοπιμότητας – εἶναι ὑγιᾶς καὶ σύμφωνον πρὸς τὴν μακροαίωνα ὀρθόδοξον ἐρμηνευτικὴν παράδοσιν. Αἱ ὑψηλῆς ποιτικῆς στάθμης μελέται τοῦ Σεβ. Βρεσθῆνης διακρίνονται γενικῶς διὰ τὴν πρωτότυπον συνειρμικὴν δομὴν τοῦ στοχασμοῦ του· διὰ τὴν ἔκφρασιν πλουσίων προσωπικῶν βιωμάτων· διὰ τὴν ἀρίστην γνῶσιν καὶ ἐκλεκτικὴν χρῆσιν τῆς σχετικῆς πρὸς τὸ ἐκάστοτε θέμα διεθνοῦς βιβλιογραφίας· διὰ τὴν εὐστοχον μετάθεσιν εἰς τὰς ὑποσημειώσεις πολλῶν κριτικῶν παρατηρήσεων καὶ βιβλιογραφικῶν στοιχείων, τοῦθ' ὅπερ συντελεῖ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ὀργανικῆς ἐνότητος τοῦ ὄντως σαγηνευτικοῦ κειμένου· διὰ τὴν μὴ ἐξαρτωμένην ἐκ τῶν βοηθημάτων πρωτότυπον καὶ εὐστοχον συγκριτικὴν ἀξιολόγησιν τόσοσιν τοῦ ἐρευνωμένου πηγαίου ὑλικοῦ, ὅσον καὶ τῶν ἀπόψεων τῶν συγγραφέων τῶν βοηθημάτων, καὶ διὰ τὴν ἀπὸ καθολικῆς σκοπιᾶς καὶ ἐποπτείας ἔνταξιν τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων εἰς τὸ προβαλλόμενον ὅλον τῆς πλουραλιστικῆς καὶ συνθετικῆς Πατερικῆς παραδόσεως, διὰ τὴν ὁποίαν ἰσχύει ἡ ἀρχὴ τῆς ἐν τῇ ποικιλομορφίᾳ ἐνότητος. Ἡ ἐνότης αὕτη ἐξασφαλίζεται διὰ τοῦ Θεοκεντρικοῦ, Χριστοκεντρικοῦ, Πνευματοκεντρικοῦ καὶ Ἐκκλησιοκεντρικοῦ κριτηρίου, τὸ ὁποῖον κατευθύνει τὴν σκέψιν, τὴν βιωματικὴν ἐμπειρίαν καὶ τὸν ὅλον προσανατολισμὸν τῶν Πατέρων ἐρμηνευτῶν.

Ἄς ἐπιτραπῆ εἰς τὸν ὑπογραφομένον νὰ ἐπισημάνῃ ἐπὶ πλέον ὅτι ἡ ἔξαρσις τῆς ὑπὸ τῶν Πατέρων καὶ πάντων τῶν Ὁρθοδόξων ἐρμηνευτῶν χρήσεως

τοῦ παραδεδομένου Τριαδοκεντρικοῦ καὶ Ἐκκλησιοκεντρικοῦ κριτηρίου οὐδόλως μειώνει τὴν ἀξίαν τοῦ ἐρμηνευτικοῦ τῶν ἔργου, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐξαίρει τὸν πρωτοπορειανὸν χαρακτήρα αὐτοῦ, διότι δεικνύει ὅτι τοῦτο ἐξ ἐπόψεως εἰδολογικῆς προηγείται τῶν ἀπολύτως συμβατῶν εἰς ἐκεῖνο δεδομένων τῆς «ἐρμηνευτικῆς στροφῆς τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας».

Ὡς καὶ ἐξ ἄλλης ἀφορμῆς ἔχομεν ἐπισημάνει, ἡ ὑπὸ τοῦ Hans-Georg Gadamer προωθηθεῖσα κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας (φιλοσοφικῆ) Ἑρμηνευτικὴ — δι' ἀξιοποίησιν τόσοσιν τῆς Πατερικῆς καὶ τῆς καθ' ὅλου «Hermeneuticae sacrae», ὅσον καὶ τῆς εἰς τὰ ἀρχαῖα καὶ νεώτερα κείμενα καὶ μνημεῖα ἀναφερομένης «Hermeneuticae profanae», καὶ διὰ συνδέσεως, ἐπεκτάσεως καὶ συμπληρώσεως τῆς περὶ τοῦ ἐρμηνευτικοῦ ἔργου θεωρίας τῶν F.D.E. Schleiermacher, W. Dilthey καὶ ἰδίως τοῦ M. Heidegger — προβάλλει τὸν λεγόμενον «ἐρμηνευτικὸν κύκλον», ὁ ὁποῖος εἶναι ἐκδηλος εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐρμηνεία ἐξαίρει πρὸ πάντων τὴν ἐνεργὸν ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι κυκλικὴν προσθενεργὸν καὶ ὀπισθενεργὸν ἀλληλεπίδρασιν καὶ σχέσιν πρὸς ἀλλήλας ἀφ' ἑνὸς τῆς ὑπαρξιακῆς «προκατανοήσεως» (Vorverständnis), τ.ἔ. τῆς ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ἐμπειρίᾳ ἐκ προτέρων γνώσεως εἰς μέγαν βαθμὸν αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ γίνῃ ἀντικείμενον τοῦ ἐρμηνευτικοῦ κατανοεῖν, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς ἐρμηνευτικῆς «κατανοήσεως» (Verständnis), ἕνεκα τῆς ὁποίας σχέσεως τὸ ἐρμηνευτικὸν κατανοεῖν κινεῖται ἐντὸς τοῦ προϋπάρχοντος ὀρίζοντος τῆς ὄντικῶς προϋφισταμένης προδιαθέσεως καὶ τῆς δυνάμει ὑπαρχούσης a priori προκατανοήσεως ἢ καὶ κρίσεως ἐκ τῶν προτέρων (Vorurteil). Τὰ ἐν δυνάμει προϋπάρχοντα αὐτὰ ἐρμηνευτικὰ στοιχεῖα, ἐκκολλητόμενα καὶ ἀναδυόμενα ἐντὸς τοῦ — προἰδεάζοντος τὸν ἐρμηνευτὴν — ἱστορικοῦ, πολιτισμικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος, ὀδηγοῦν εἰς τὴν ὀλοκλήρωσιν τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ γεγονότος τῆς ἐρμηνείας ὡς τέχνης κατανοήσεως σκέψεων, λόγων, ἐνεργειῶν, ἔργων, μνημείων κ.τ.τ. Οὕτως εἰς τὴν ἐρμηνευτικὴν προσπάθειαν ἐντὸς τοῦ ἐκάστοτε ἱστορικοκοινωνικοῦ γίνεσθαι εἶναι ὀπωσδήποτε δεδομένη ἡ δυναμικὴ ἐνέργεια τῆς παραδόσεως καὶ ἡ ἐναντι αὐτῆς βιωματικὴ στάσις τοῦ ἐρμηνευτοῦ.

Ἄλλ' ἐὰν διὰ τὴν φιλοσοφικὴν Ἑρμηνευτικὴν ἡ ἔννοια τῆς παραδόσεως εἶναι ἔννοια ἀόριστος καὶ ἐν πολλοῖς κενὴ συγκεκριμένου περιεχομένου, ἡ Ἑρμηνευτικὴ τῶν Πατέρων, ὡς συμπεραίνομεν ἐκ τῶν ἐρμηνευτικῶν μελετῶν τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Βρεσθένης κ. Δημητρίου, προϋποθέτει «ἐρμηνευτικὸν κύκλον», ἐμψυχούμενον ὑπὸ τῆς ἑλληνορθοδόξου παραδόσεως, ἡ ὁποία ὡς κυρίως πόλους ἀναφορᾶς ἔχει τὸν Τριαδικὸν Θεὸν καὶ τὸ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Χριστοῦ.

Ὁφείλονται εὐχαριστίαι εἰς τὴν «Ἀποστολικὴν Διακονίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», διότι ἐδημοσίευσεν τὰς ἀνωτέρω προβληθείσας ἐκλεκτὰς ἐρμηνευτικὰς μελέτας τοῦ Ἁγίου Βρεσθένης, αἱ ὁποῖαι κατὰ τρόπον πηγαῖον, ἀνεπιτήδευτον, βιωματικόν, πλαστικὸν καὶ ἐλκυστικὸν προβάλλουν δείγματα ἐφαρμογῆς, ὑπὸ τῶν Πατέρων καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, τῆς Ὁρθοδόξου ἐρμη-

νευτικῆς θεωρίας καὶ δεοντολογίας.

Εὐχόμεθα ὅπως ὁ Σεβ. συγγραφεὺς καὶ εἰς τὸ ἐγγὺς μέλλον παρουσιάσῃ εἰς ἡμᾶς καὶ ἕτερα τοιαῦτα εὐγλωττα καὶ γλαφυρὰ ἐρμηνευτικὰ δείγματα. Ἐπίσης θὰ ἠυχόμεθα νὰ θέσῃ ὡς ἓνα τῶν κυρίων στόχων τοῦ τὴν συγγραφὴν συστηματικῆς Θεωρίας τῆς γνησίας Ὀρθοδόξου Ἐρμηνευτικῆς.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Christos B. Christakis, «*Παρθενία*»: *The teaching of the Cappadocian Fathers on virginity: Dissertation submitted for the degree of Doktor of Philosophy*, King's College – University of London 1996, σχ. μέγα 29,5X21 ἐκ., σσ. 1-234.

Τὸ ὡς ἄνω ἔργον εἶναι ἐπὶ διδακτορία διατριβή, ἣτις ἐνεκρίθη μετ' ἐπαίνων ἐν τῷ King's College τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου μετὰ τὴν εὐμενῆ περὶ αὐτῆς κρίσιν τοῦ ἐπιβλέποντος Καθηγητοῦ Dr. Graham Could. Οὕτως ἀπὸ τῆς 1ης Μαρτίου 1996 ὁ ἐλπιδοφόρος νέος θεολόγος κ. Χρῆστος Χρηστάκης εἶναι Διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου. Ὁ γράφων χαίρει, διότι τὸν ἐγνώρισεν εἰς διεκκλησιαστικά συνέδρια (λ.χ. ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ) καὶ ἐξετίμησε τὴν σεμνότητα, τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν σοβαρὰν ἐνασχόλησίν του περὶ τὰς θεολογικὰς σπουδὰς.

Ἐν τῇ διατριβῇ ἐξετάζονται αἱ περὶ παρθενίας ἀπόψεις τῶν τριῶν Μεγάλων Καππαδοκῶν Πατέρων τοῦ 4ου αἰῶνος, ἦτοι τῶν ἁγίων Βασιλείου Καισαρείας τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ καὶ Γρηγορίου Νύσσης.

Μετὰ τοὺς Πίνακας τῶν περιεχομένων καὶ τῶν συντημήσεων (σσ. 3 ἐξ.), ἡ Εἰσαγωγή (Introduction) (σσ. 6-14) ἀναφέρεται εἰς τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τῶν Καππαδοκῶν πατέρων καὶ τὸ πνευματικὸν ὑπόβαθρον τῆς διδασκαλίας αὐτῶν περὶ παρθενίας, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ πρὸ αὐτῶν ὑπάρχουσα ἐν τῇ Χριστιανικῇ Ἀνατολῇ καὶ Δύσει σχετικὴ διδασκαλία. Αὕτη ἐρευνᾶται κριτικῶς καὶ ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὰ ὑπάρχοντα κοινωνικὰ καὶ πολιτισμικὰ ρεύματα καὶ τὰς αἰρετικὰς διδασκαλίας (λ.χ. τοῦ Γνωστικισμοῦ, τοῦ Μοντανισμοῦ).

Τὸ Α' κεφ., τὸ ὁποῖον ἔχει τὸν τίτλο «Ἡ Θεολογία τῆς παρθενίας» (The Theology of the virginity) (σσ. 31-56) παρουσιάζει τὴν διδασκαλίαν τῶν μνημονευθέντων δύο Γρηγορίων, καθ' ἣν τὸ πρότυπον τῆς παρθενίας συνδέεται μετὰ τοῦ μυστηρίου τῆς Ἁγίας Τριάδος, καταπολεμουμένης οὕτω τῆς αἰρετικῆς διδασκαλίας, καθ' ἣν ὁ Υἱὸς οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς γεννήσεως. Κατὰ τὴν εὐφυᾶ διδασκαλίαν τῶν Πατέρων τούτων ἡ ἐνδοτριαδικὴ γέννησις δὲν προϋποθέτει διαφοροποίησιν φύλων, οὔτε ὑπονοεῖ οἰανδήποτε ἔννοιαν πάθους. Ἐπομένως ἡ ἔννοια τῆς παρθενίας τῆς Ἁγίας Τριάδος σημαίνει τὴν ὄντικν καὶ ἠθικὴν καθαρότητα. Ἀνάλογος εἶναι ἡ ἔννοια τῆς παρθενίας ὡς ζωῆς τῶν ἀγγέλων, ἀπηλλαγμένης παθῶν καὶ ὑλικῶν ἐπιθυμιῶν.

Τὸ Β' κεφ., ἀναφερόμενον εἰς τὴν «Ἀνθρωπολογίαν τῆς παρθενίας»

(The Anthropology of virginity) (σσ. 57-82), παρουσιάζει τὰ εἰδοποια ἑτοιχεῖα τῆς παρθενίας ἐν συναρτήσῃ πρὸς τὴν Ἀνθρωπολογίαν τῶν Καππαδοκῶν, οἱ ὅποιοι ἀποκλείουν τὰς ὠριγενιστικὰς ἀποκλίσεις καὶ τὴν σύνδεσιν τῆς πώσεως εἴτε πρὸς τὸν χωρισμὸν τῶν φύλων, εἴτε πρὸς τὰς σεξουαλικὰς σχέσεις, αἱ ὅποια θεωροῦνται οὐχὶ ὡς ἡ αἰτία τοῦ θανάτου, ἀλλ' ὡς τὸ σχετικὸν ἀντίδοτον τοῦ θανάτου, δοθέντος ὅτι ἡ ἀνθρωπότης μέσῳ τῆς ἀναπαγωγῆς προσπαθεῖ νὰ ἀποφύγῃ τὸ τέλος τῆς.

Τὸ Γ' κεφ., τὸ ὁποῖον ἔχει τὸν τίτλον «Ἡ σωτηριολογία τῆς παρθενίας» (The Soteriology of virginity) (σσ. 83-183), προβάλλει τὴν συμβολὴν τῆς παρθενίας εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς εἰς τὴν ζωὴν τοῦ παραδείσου. Ἡ παρθενία συνδέεται πρὸς τὴν ἀπάθειαν, πρὸς τὴν ἀποφυγὴν τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν ὕλην καὶ τὰ πάθη. Ἡ σωτηριολογικὴ σημασία τῆς παρθενίας εἶναι αἰσθητὴ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὸ πρόσωπον τῆς παρθένου Μαρίας, τῆς ὁποίας ἡ ἀκεραιότης καὶ καθαρότης κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ Κυρίου συγκρίνεται πρὸς τὴν ἀκεραιότητα καὶ καθαρότητα τοῦ Πατρὸς, τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Υἱοῦ, οἵτινες συμμετέχουν εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ.

Τὸ Δ' κεφ., ἐπιγραφόμενον «Γάμος καὶ παρθενία» (Marriage and virginity) (σσ. 138-184), παρουσιάζει τὴν ὑπὸ τῶν Καππαδοκῶν γινομένην σύγκρισιν μεταξὺ γάμου καὶ παρθενίας. Πρόκειται, κατ' αὐτοῦς, περὶ δύο διαφορετικῶν τρόπων ζωῆς, ἐφ' ὅσον ὁ μὲν γάμος σημαίνει ἔντονον ἐνασχόλησιν ἐντὸς τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἡ δὲ παρθενία εἶναι ἡ ζωὴ τῆς θεωρίας. Ἡ διαφορὰ τῶν δύο τρόπων ζωῆς δὲν σημαίνει ἀντίθεσιν ἢ σύγκρουσιν μεταξὺ αὐτῶν, δοθέντος ὅτι τὸ ἰδανικὸν τῆς παρθενίας δὲν ἐξαντλεῖται εἰς τὴν σεξουαλικὴν ἀποχὴν, ἐνῶ ἡ ἀσκητικὴ ζωὴ τῆς θεωρίας εἶναι ἀληθῆς χριστιανικὴ ζωὴ, τὴν ὁποίαν πάντες ἀνεξαίρετως πρέπει νὰ παρουσιάξουν.

Τὸ Ε' κεφ., ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ἀληθὴς παρθενία» (The true virginity) (σσ. 185-202), τονίζει ὅτι κατὰ τοὺς Καππαδόκας ἡ ἀληθὴς παρθενία δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀκεραιότης τοῦ σώματος καὶ ἡ μοναχικὴ ἀγνότης, ἀλλ' ἡ ἀπαλλαγὴ ἐκ τῆς προσκολλήσεως εἰς τὰ ὕλικὰ ἀγαθὰ καὶ εἰς τὰ πάθη. Καὶ ἐν τῷ γάμῳ εἶναι δυνατὴ ἡ ἀπαλλαγὴ ἐκ τῆς προσκολλήσεως εἰς τὰ πάθη. Ἐγγαμοὶ καὶ μοναστικαὶ κοινότητες ἔχουν διαφορετικὴν ἀποστολήν, ἀλλ' ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀποτελοῦν ἓν σῶμα, ἔχον τὴν πληρότητα τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς.

Ἐν τῷ Συμπεράσματι (Conclusion) (σσ. 204-210), ἐνθα γίνεται συγκεφαλαιώσις τῶν ἐκτεθεισῶν ἀπόψεων, ὁ σ. τονίζει ὅτι διὰ τοὺς Καππαδόκας ἡ παρθενία σημαίνει οὐχὶ ἐχθρότητα πρὸς τὴν σάρκα, οὔτε παθητικὴν κατάστασιν ἀπραξίας, ἀλλὰ δυναμικὸν τρόπον ἀποφυγῆς τῶν παθῶν καὶ πραγματώσεως τῆς ὀλότητος τῆς ἀρετῆς, ἥτις εἶναι δυνατὴ ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς καὶ τῶν φροντίδων, τὰς ὁποίας συνεπάγεται ὁ γάμος.

Τὸ ἔργον κατακλείεται διὰ τῆς Βιβλιογραφίας (Bibliography) (σσ. 210-234), ἥτις κατὰ λίαν ἐπιμελημένον τρόπον περιλαμβάνει ἀφ' ἐνὸς τὰς πρωτευούσας πηγὰς (primary sources), ἤτοι τὰ σχετικὰ ἔργα Βασιλείου τοῦ

Μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ Γρηγορίου Νύσσης, ἀφ' ἑτέρου ἄλλας πηγὰς (other sources), ἦτοι ἔργα τῶν Φίλωνος, Εἰρηναίου, Κλήμεντος Ρώμης, Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, Πολυκάρπου, Ἰουστίνου, Ἀθηναγόρου, Κλήμεντος Ἀλεξανδρείας, Ὁριγένους, Τερτυλλιανοῦ, Κυπριανοῦ, Μεθοδίου Ὀλύμπου, Ἀθανασίου, Βασιλείου Ἀγκύρας, Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ἀμβροσίου, Ἰερωνύμου, Αὐγουστίνου, καὶ τρίτον κατ' ἐκλογὴν δευτερεύοντα ἔργα (secondary sources) ἢ ἑλληνικὰ καὶ ξένα βοηθήματα, τὰ ὁποῖα σχετίζονται πρὸς τὸ θέμα τῆς διατριβῆς εἴτε ἀμέσως (main works), εἴτε ἐμμέσως καὶ προσθετικῶς (additional works).

Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος διατριβὴ τοῦ κ. Χρηστάκη διακρίνεται διὰ τὴν διονυσιτικὴν ἀξιοποίησιν τοῦ πρωτεύοντος πηγαίου πατερικοῦ ὕλικου, διὰ τὴν εὐστοχὸν κριτικὴν ἀξιολόγησιν αὐτοῦ, διὰ τὸν ἐπιτυχῆ συγκριτικὸν συσχετισμὸν τῶν διαφόρων ἐπὶ μέρους πτυχῶν αὐτοῦ πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς ὁμόλογα ἢ σύστοιχα στοιχεῖα τοῦ δευτερεύοντος πηγαίου ἢ βοηθητικοῦ ὕλικου, τοῦθ' ὅπερ γίνεται αἰσθητὸν τόσον ἐν τῷ κειμένῳ τῆς διατριβῆς, ὅσον καὶ εἰς πλῆθος ὑποσημειώσεων, αἱ ὁποῖαι συμπληρῶνουν αὐτό. Ὁ σ. ἀξιολογεῖ ἐπιτυχῶς καὶ ἐντάσσει εἰς τὰ ὀργανικὰ τοὺς πλαίσια τὰς τυχόν ρητορικὰς ἐκφράσεις τῶν Καππαδοκῶν, αἱ ὁποῖαι στρέφονται οὐχὶ ἐναντίον τοῦ γάμου αὐτοῦ καθ' ἑαυτὸν, ἀλλ' ἐναντίον τῶν ἐν αὐτῷ ἐμπαθῶν παρεκτροπῶν.

Ὁ σ. μεταφέρει τὸν πλοῦτον τῶν πατερικῶν ἐκφράσεων εἰς τὴν λίαν οἰκειάν εἰς αὐτὸν σημερινὴν γλώσσαν καὶ ὀρολογίαν καὶ οὕτω καθιστᾷ γνωστοὺς εἰς τὴν Δύσιν μερικοὺς ἐκ τῶν πνευματικῶν θησαυρῶν τῆς πατερικῆς σκέψεως καὶ διδασκαλίας. Οὕτω — διὰ τὴν παραθέσωμεν ἐν χαρακτηριστικὸν δεῖγμα τῆς γραφῆς του — ὁ κ. Χρηστάκης ἐν τῷ συμπερασματικῷ Ἐπιλόγῳ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τονίζει τὰ ἑξῆς:

«Ἡ διδασκαλία τῶν Καππαδοκῶν διὰ τὴν παρθενίαν εἶναι ἰδιαίτερος σπουδαία σήμερον εἰς τὸ φῶς τῆς σεξουαλικῆς ἐπαναστάσεως. Δὲν εἶναι σημαντικὸν τὸ προσδιορίσωμεν, ἐὰν ἡ παρθενία θὰ ἔπρεπε τὴν θεωρεῖται κατάστασις ὑπεράνω τῆς φύσεως ἢ ἀνωτέρα τῆς καταστάσεως τοῦ ἐγγάμου βίου. Ἀμφότεραι (αἱ καταστάσεις) ἀγιάζονται ὑπὸ τῆς Χάριτος (τοῦ Θεοῦ) καὶ διακονοῦν εἰς τὸ τὴν δοξάζουν τὸν Θεὸν καὶ τὴν συντρέφουν τὰς δυνάμεις τῆς διεφθαρμένης σεξουαλικῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ σεξουαλικὴ ἐγκράτεια καὶ ἡ ἠθικὴ καθαρότης εἶναι ψυχολογικὴ ἀσκήσις δι' αὐτοκυριαρχίαν καὶ ἐνταξιν ἐν ὑπακοῇ εἰς μίαν ὑπερβατικὴν πνευματικότητα. Παρθενία ἀσκηθεῖσα ἐκ περιφρονήσεως πρὸς τὴν σάρκα ἢ ἐξ αἰτίας ἐγκωκεντριζομένη εἶναι διαστρέβλωσις τῆς ιδέας τῆς παρθενίας, τὴν ὁποίαν ἰδέαν εἶχον εἰς τὴν σκέψιν τῶν οἰ Καππαδοκῶν. Μᾶλλον ἡ παρθενία εἶναι μία μαρτυρία, μία διακήρυξις περὶ τῆς Βασιλείας (τοῦ Θεοῦ) ἐν χαρμοσύνῳ (πνευματικῇ) ἀνηψώσει μετ' ἐλέους καὶ ταπεινοφροσύνης» (σσ. 207-208).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται φανερόν, ὅτι ἡ ἐν Λονδίῳ ἐγκριθεῖσα λαμπρὰ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ ἐλπιδοφόρου νέου θεολόγου κ. Χρ. Χρηστάκη εἶναι προμῆνυμα καὶ ἐγγύησις, ὅτι ἐὰν οὗτος συνεχίσῃ μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου τὴν ἐρευνᾶν καὶ προβάλλῃ τὴν πατερικὴν σοφίαν καὶ σκέψιν, θὰ ἀναδειχθῇ ἀσφαλῶς εἰς

σκαπανέα καὶ ἀκτινοβόλον ἐκπρόσωπον τῆς Ἑλληνικῆς Ἀκαδημαϊκῆς Θεολογίας.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

SEPTUAGINTA. Vetus Testamentum Graecum Auctoritate Academiae Litterarum Göttingensis editum. Vol. II,1: EXODUS, Edidit John William Wevers, Adiuvante U. Quast, Göttingen 1991, σελ. 474.

Περὶ τῆς συμμετοχῆς τοῦ ἐπιφανοῦς παλαιοδιαθηκολόγου J. W. Wevers εἰς τὴν, ὑπὸ τὸν ἐν ἐπικεφαλαιδί τίτλον, σπουδαίαν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα (Ο'), ἔχουν ἤδη ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν λεχθῆ τὰ πρόποντα, ἀπὸ τῶν στηλῶν τοῦ μετὰ χεῖρας Περιοδικοῦ¹. Ὁ Καναδὸς οὗτος Καθηγητῆς τοῦ Τμήματος Ἀνατολικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Toronto, τυχῶν τῆς δεούσης ἐνισχύσεως πρὸς διεξαγωγὴν τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν του ἐκ μέρους τοῦ «*Social Science and Humanities Research Council of Canada*», βοηθούμενος δὲ κυρίως καὶ ὑπὸ τοῦ U. Quast, ἐξέδωκεν ἐντὸς εἰκοσαετίας περίπου τὸ κείμενον ὄλων τῶν ἐπὶ μέρους βιβλίων τῆς Πεντατεύχου καὶ δὴ τῆς Γενέσεως τῷ 1974, τοῦ Δευτερονομίου τῷ 1977, τῶν Ἀριθμῶν τῷ 1982, τοῦ Λευϊτικοῦ τῷ 1986 καὶ τῆς Ἑξόδου τῷ 1991. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔργον διακρίνεται διὰ τὴν ἰδίαν καὶ δὴ τὴν ἀπόλυτον ἐπιτυχίαν, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν, σχεδὸν καταφανῶς, τὰ προγενεστέρως ἐκδοθέντα τέσσαρα ἄλλα βιβλία τῆς Πεντατεύχου.

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος νέον καὶ ἐξ ἐπόψεως κριτικῆς τοῦ κειμένου σπουδαῖον τοῦτο ἔργον ἀρχεται διὰ μακρᾶς καὶ περισπουδάστου Εἰσαγωγῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ, εἰς τέσσαρα ἐκτενῆ ἀλλὰ ἄνισα κεφάλαια, ἐκτίθενται μετ' ἐνδιαφεροσῶν λεπτομερειῶν ὅλα τὰ ζητήματα, τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τοῦ βιβλίου τῆς Ἑξόδου (σελ. 7-63). Οὕτως εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον ἐξετάζονται ἐν ἀρχῇ οἱ μάρτυρες τοῦ κειμένου καὶ δὴ οἱ ἑλληνικοὶ (σελ. 7-21). Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ ἐκδότης, ἐπιθυμῶν προφανῶς νὰ παράρσῃ εἰς τὸν ἀναγνώστην περισσοτέρας καὶ εἰδικωτέρας πληροφορίας περὶ αὐτῶν, παραπέμπει εἰς τὸ γνωστὸν ἔργον τοῦ A. Rahlf's, «*Verzeichnis der griechischen Handschriften des Alten Testaments*» (Berlin 1914), τὸ ὁποῖον περιέχει πρᾶγμα πολλὰ σχετικὰ στοιχεῖα, καὶ ἐκ τοῦ ὁποίου ἀρύεται καὶ οὗτος οὐκ ὀλίγας πληροφορίας, χρησίμους καὶ ἀπαραιτήτους διὰ τὸν ἐμπλουτισμὸν τοῦ εἰσαγωγικοῦ ὕλικου του. Ἀναφέρεται δὲ εἰς τοὺς μεγαλογραμμάτους κώδικας Ἀλεξανδρινόν, Βατικανόν κ.ἄ. (ὁ Σιναϊτικὸς δὲν μνημονεύεται, προφανῶς διότι δὲν περιέχει τὸ κείμενον τῆς Ἑξόδου), ὡς ἐπίσης καὶ εἰς ἑκατὸν περίπου μικρογράμματα χειρόγραφα, πολλὰ τῶν ὁποίων ἀπόκεινται εἰς μεγάλας καὶ γνωστὰς ἑλληνικὰς Βιβλιοθήκας, ὡς εἶναι αἱ Βιβλιοθήκαι τοῦ

1. Βλ. «*Θεολογία*» 59 (1988), σελ. 904 ἐξ.

Ἰθωνος, ἢ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῆ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἢ τῶν Μετεώρων. Δὲν κατέστησαν προσιτὰ εἰς αὐτὸν ὀλίγα τινὰ ἐκ τούτων, ἐν οἷς ἓν εἰς τὸ Μέγα Σπῆλαιον καὶ ἓν εἰς τὴν Εὐαγγελικὴν Σχολὴν Σμύρνης, τὰ ὁποῖα, ὡς σημειοῦται αὐτόθι, ἐκάησαν, ἐνῶ ἄλλα τινὰ δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ δὲν ἐλήφθησαν κἄν ὑπ' ὄψιν, διότι τὸ ἐν αὐτοῖς διασφζόμενον βιβλικὸν κείμενον δὲν ἐθεωρήθη σημαντικὸν ἐξ ἐπόψεως κριτικῆς. Ἀντιθέτως ἐχρησιμοποιήθησαν ἄνω τῶν δέκα παπύρινα ἀποσπάσματα καὶ πολλὰ σχετικὰ παραθέματα Ἑλλήνων Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἐπίσης τὸ κείμενον τῶν παλαιῶν χριστιανικῶν μεταφράσεων καὶ δὴ τῆς *Vetus Latina* ἀλλὰ καὶ τῆς συροεξαπλικῆς, τῆς αἰθιοπικῆς, τῆς σαϊδικῆς κ.ἄ. (σελ. 21-38), αἵτινες συμβάλλουν, πολὺ ἢ ὀλίγον, εἰς τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖον εἶς τινα σημεία εἶναι δυσχερὲς καὶ δυσνόητον. Πέραν αὐτῶν ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ ἐντυποὶ ἐκδόσεις τοῦ κειμένου, ὡς ἢ Ἄλδεις, ἢ Σήξτειος καὶ ἄλλα νεώτεροι καὶ σύγχρονοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἢ τοῦ *Rahlfs* (σελ. 38-40). Ὁρθῶς δὲ ἐλήφθησαν καὶ αὐταὶ ὑπ' ὄψιν, διότι διασφζεται ἐν αὐταῖς σπάνιον καὶ σπουδαιότατον ὑλικόν, χρήσιμον καὶ διὰ τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν.

Εἰς τὸ δευτέρον κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ κειμένου τῆς Ἐξόδου καὶ παρέχονται ἐν αὐτῷ πληροφορίαι χρήσιμοι διὰ τὴν ἔκδοσιν ταύτην (σελ. 40-48). Παρόμοιον τι παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ, βραχύτερον εἰσέτι, τρίτον κεφάλαιον, εἰς τὸ ὁποῖον παρέχονται αἱ ἀπαραίτητοι πληροφορίαι, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ ἔργου (σελ. 48-54). Εἰς δὲ τὸ τέταρτον καὶ τελευταῖον κεφάλαιον παρατίθενται ἐκτενεῖς πίνακες συμβόλων καὶ συντομογραφικῶν, ἢ μεγάλη ἐκτασις τῶν ὁποίων μαρτυρεῖ περὶ τοῦ ὅτι ἐχρησιμοποιήθη καὶ ἠρευνήθη διὰ τὴν ἔκδοσιν ταύτην σημαντικὸς ἀριθμὸς χειρογράφων καὶ, ἀσφαλῶς, ἀπητήθη πολλὴ προσπάθεια διὰ νὰ δαμασθῇ τὸ μετὰ πολλοῦ, προφανῶς, μόχθου συλλεγὲν ὑλικόν. Παρατίθενται ὡσαύτως καὶ χρήσιμα βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα καὶ ἄλλα τινὲς πληροφορίαι, σχετικαὶ πρὸς τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν (σελ. 54-63).

Μετὰ τὴν ἐμπεριστατωμένην ταύτην Εἰσαγωγὴν παρατίθεται τὸ ἐκ τεσσαράκοντα κεφαλαίων ἀποτελούμενον κείμενον τῆς Ἐξόδου, παρὰ πόδας τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει πλουσιώτατον κριτικὸν ὑπόμνημα (σελ. 65-445). Ὡς συμβαίνει δὲ μὲ τὰς ἐκδόσεις καὶ τῶν ἄλλων βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τῆς αὐτῆς σειρᾶς, ἔνεκα τῆς μεγάλης ἐκτάσεως τοῦ κριτικοῦ τούτου ὑπομνήματος, ἦτο ἐπόμενο νὰ εἶναι μεγάλη καὶ ἢ ἐκτασις, τὴν ὁποίαν καταλαμβάνει τὸ βιβλικὸν κείμενον... Ὁ σπάνιος οὗτος κριτικὸς ὄπλισμός τοῦ βιβλίου μαρτυρεῖ, ἀναμφιβόλως, καὶ περὶ τῆς ἀναλόγου ἐπιστημονικῆς ἀξίας τῆς ἐκδόσεως. Οὕτως ἀποδεικνύεται ἀκόμη ὅτι ὁ ἐπιδιωκόμενος διὰ ταύτης σκοπὸς ἔχει ἐπιτευχθῆ. Τὸ παρουσιασθὲν κύριον μέρος τοῦ ἔργου ἀκολουθεῖ ἐν χρήσιμον Παράρτημα, εἰς τὸν ὁποῖον ἐξετάζονται ἐν ἐκτάσει ποικίλα ζητήματα, ἀφορῶντα ἰδίως εἰς τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τὴν γραμματικὴν, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τινα συναφῆ προβλήματα τοῦ κειμένου (σελ. 446-474).

Ἄς σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι τὸ ἔργον δὲν ἔχει Πρόλογον. Τοῦτο ὀφείλεται,

ἴσως, εἰς τὸ ὅτι ὑπάρχει σχετικὸς Πρόλογος εἰς τὴν παρομοίαν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τῆς Γενέσεως (1974), ὅπου μάλιστα ἐκφράζονται καὶ θερμαὶ εὐχαριστίαι ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς πολλοὺς βιβλιοθηκαρίους, διευθυντὰς μουσειῶν κ.ά., οἵτινες ἐπρομήθευσαν τὸν ἐκδότην μικροφίλμς καὶ φωτογραφίας τῶν οἰκείων χειρογράφων, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ πρὸς διαφόρους εἰδικοὺς ἐπιστήμονας, διὰ τὰς πολυτίμους συμβουλὰς των ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως ταύτης κ.λπ., ὡς ἐπίσης καὶ πρὸς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Toronto καὶ τὸ ἐν ἀρχῇ ἀναφερθὲν Καναδικὸν Συμβούλιον, διὰ τὴν παρασχεθεῖσαν εἰς τὸν Wevers βοήθειάν των.

Ἡ σπουδαία καὶ λαμπρὰ κριτικὴ αὕτη ἔκδοσις εἶναι πολύτιμος καὶ ἀπαραιτήτος διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν ἐπὶ τοῦ βιβλίου τῆς Ἑξόδου κατὰ τοὺς Ο', ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τὴν ἐρμηνείαν αὐτοῦ, καὶ δέον νὰ θεωρῆται ὡς ἀληθὲς ἀπόκτημα τῆς ἐπιστήμης τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ὅθεν εἶναι εὐνόητον, ὅτι οἱ χρησιμοποιοῦντες αὐτήν, καὶ κυρίως οἱ βιβλικοὶ θεολόγοι, θὰ εὐγνωμονοῦν τὸν Καθηγητὴν Wevers καὶ τὸ ἐρευνητικὸν ἐπιτελεῖόν του, διὰ τὴν τοιαύτην προσφορὰν των εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς ἱερᾶς Βίβλου.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Στυλιανοῦ Σ. Μπαῖρακτάρη, *Οἱ μεταφράσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴν ἀπλοελληνικὴ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1995, σελ. 32.

Τὸ μικρὸν εἰς ἕκτασιν βιβλίον τοῦτο τοῦ γνωστοῦ λογίου θεολόγου κ. Στ. Μπαῖρακτάρη, ἐκδότου τοῦ ἐπίσης μικροῦ, ἀλλὰ καὶ καλοῦ καὶ λίαν ἐπιμεμημένου Περιοδικοῦ (τευχιδίου) «Χριστιανικὲς Πεννιές» καὶ συγγραφέως ἀξιολόγων μελετῶν, σχετιζομένων κυρίως πρὸς τὰς ἀγιογραφικὰς μεταφράσεις, ἔχει τύχει τῆς δεούσης προσοχῆς ἐκ μέρους τοῦ παρ' ἡμῖν θεολογικοῦ κόσμου. Οὕτως ἐξηγεῖται τὸ γεγονός, ὅτι ἔχει παρουσιασθῆ ἀπὸ τῶν στηλῶν πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ θρησκευτικῶν Περιοδικῶν καὶ ἐντύπων ἐν γένει. Καὶ εἶναι εὐχάριστον, ὅτι ὅλοι οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὴν παρουσίαν τοῦ περι οὗ ὁ λόγος εὐσυνόπτου βιβλίου κρίνουν αὐτὸ εὐμενῶς καὶ ἐπαινετικῶς. Δὲν θὰ ἦτο, ἐν τοσούτῳ, περιττὸν νὰ προστεθοῦν εἰς τὰ ἤδη ὑπὸ τῶν ἄλλων λεχθέντα καὶ ὀλίγα τινὰ διὰ τοὺς ἀναγνώστας τῆς «*Θεολογίας*».

Τὸ ὑπὸ παρουσίαν ἔργον ἀπαρτίζεται ἐξ ἑνδεκα κεφαλαίων. Ἐν ἀρχῇ παρατίθεται ἀναλόγου ἐκτάσεως εἰσαγωγικὸν σημείωμα, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ σ. ὁμιλεῖ περὶ τῆς προκυψάσης ἀνάγκης μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὰς γλώσσας τῶν ἐκχριστιανισθέντων λαῶν, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς ἀπλουστέραν καὶ πλέον σύγχρονον ἑλληνικὴν διάλεκτον, ἀναγκαίαν διὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ ἑλληνοφώνους χριστιανούς. Ὡς πρωτοπόρον δὲ ἐν προκειμένῳ ἀναφέρει τὸν Γρηγόριον Νεοκαισαρείας, τὸν Θαυματουργόν, ὅστις «*ἔκανε μιὰ ἐλεύθερη μετάφραση τοῦ Ἐκκλησιαστικῆ τοῦ Σολομώντα σὲ γλῶσσα ἑλληνικὴ πρὸ ἀπλῆ*» (σελ. 3). Ἄς σημειωθῆ ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ μετάφρασις ἀποδίδεται ὑπὸ πολλῶν εἰς τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, καὶ ὅτι ἦτο μᾶλλον παράφρασις

τοῦ κειμένου τῶν Ο' ἢ, ἴσως, ὑπόμνημα εἰς αὐτό². Ἐπίσης δέον νὰ λεχθῆ, ὅτι ὁ Ἐκκλησιαστής δὲν θεωρεῖται βέβαιον ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ Σολομώντος. Διὰ τοῦτο τιτλοφορεῖται ἀπλῶς Ἐκκλησιαστής.

Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον ὁ σ. ἀναφέρεται ἐν συντομίᾳ εἰς τὰς ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐκπονηθείσας κυριωτέρας μεταφράσεις τοῦ Ψαλτηρίου, τοῦ γνωστοῦ παλαιοδιαθηκικοῦ βιβλίου τῶν Ψαλμῶν, χρησιμοποιήσας λεπτομερεῖς καὶ ἀκριβεῖς ἐν προκειμένῳ πληροφορίας. Προκαλεῖ ὁμως ἐντύπωση, ὅτι διαχωρίζει καὶ ἀποξενώνει τὸ βιβλίον τοῦτο ἀπὸ τὰ ἄλλα βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (βλ. σελ. 3), τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον τιτλοφορεῖ τὸ ἀμέσως ἐπόμενον κεφάλαιον (σελ. 7-8) «Μεταφράσεις βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης», ὡς ἐὰν θεωρῆ τὸ προηγηθὲν βιβλίον τῶν Ψαλμῶν ὡς μὴ ἀνήκον εἰς τὴν Βίβλον ταύτην. Προφανῶς ἐννοεῖ ἐνταῦθα τὸ Ψαλτήριον ὡς λειτουργικὸν βιβλίον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (ὅπως εἶναι καὶ ἄλλα τοιαῦτα βιβλία, π.χ. τὰ Μηναῖα, τὸ Τριῳδίου, τὸ Πεντηκοστάριον κ.λπ.). Πιστεύω δὲ ὅτι γράφων οὗτος περὶ τοῦ Ψαλτηρίου ὅτι «ἦταν τὸ πρῶτον ἀγαπητὸ καὶ πολὺτιμο βιβλίον τῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας», δὲν παραβλέπει, ἀσφαλῶς, ὅτι τοῦτο ἴσχυεν ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χριστιανικῶν χρόνων.

Εἰς τὰ ἐπόμενα κεφάλαια ὁ σ. ἀσχολεῖται μὲ τὰς κυριωτέρας μεταφράσεις τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο ἐπίσης ἐπὶ Τουρκοκρατίας, εἰς γλῶσσαν καταληπτὴν ἀπὸ τόν, εἰς χαμηλὸν μορφωτικὸν ἐπίπεδον ἱστάμενον τότε, ἑλληνικὸν λαόν. Σπουδαιότερας ἐξ αὐτῶν θεωρεῖ τὰς μεταφράσεις Καρτάνου, Μαξίμου Καλλιουπολίτου, Σεραφεῖμ Μυτιληναίου, Ἀναστασίου Μιχαήλ, Ἰλαρίωνος Μητροπολίτου Τυρνόβου καὶ τινος ἄλλας. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐργασίας του ἀναφέρεται διὰ βραχέων εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν νεοελληνικῶν μεταφράσεων τῶν τελευταίων ἐτῶν, ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς κατὰ τὰ ἔτη 1831-1851 ἐκπονηθείσης καὶ πολυσυζητηθείσης ἔκτοτε «Μεταφράσεως τοῦ Βάμβα» καὶ καταλήγων εἰς τὰς νεωτάτας μεταφράσεις τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὰς γνωστὰς ὡς τῶν «4 Καθηγητῶν» καὶ τῶν «6 Καθηγητῶν» (σελ. 32), εἰς τὰς ὁποίας δέον νὰ προστεθῆ σήμερον καὶ ἡ πλέον πρόσφατος μετάφρασις τοῦ Καθηγητοῦ Ἀ. Δεληκωστοπούλου.

Ἡ προσεκτικὴ ἀνάγνωσις τοῦ ἐνδιαφέροντος τούτου βιβλίου τοῦ κ. Μπαϊρακτάρη, ὡς ἐπίσης καὶ τῶν ἄλλων, παρομοίας φύσεως, δημοσιευμάτων του, πείθουν ὅτι οὗτος ἔχει ἐπιδοθῆ μὲ γνησίως ἱεραποστολικὸν ζῆλον εἰς τὴν προβολὴν τῶν μεταφράσεων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, καὶ κυρίως τῶν ἐκλαϊκευτικῶν, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ὅσον τὸ δυνατὸν εὐρύτεραν διάδοσιν αὐτῆς. Εἶναι δὲ ἀξιοπρόσεκτον, ὅτι ἐπέλεξε μίαν δυσχερῆ ἐν προκειμένῳ ἐρευνητικῇ ὁδῶν, ἐσπαρμένην δι' ἀκανθῶν. Διότι δὲν ἀγνοεῖ, ἀσφαλῶς, ὅτι τινὲς ἐξ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐξεπόνησαν μεταφράσεις τῆς Βίβλου εἰς τὴν ἀπλοελληνικὴν, εἰς προγενεστέρας ἐποχάς, δὲν ἦσαν ἐπαρκῶς κατηρητι- σμένοι, διὰ νὰ ἀποδώσουν ὀρθῶς καὶ ἄνευ σφαλμάτων τὰ βιβλικὰ κείμενα.

2. Βλ. καὶ J.-P. Migne, *PG*, τόμ. 36, στήλ. 669 ἐξ.

Ἐντιλαμβάνεται ὡσαύτως καὶ τὰς δικαιολογημένας ἐπιφυλάξεις πολλῶν εἰδικῶν ἔναντι τῶν ἀμφισβητουμένου κύρους μεταφράσεων, τινὲς τῶν ὁποίων ἀποβαίνουν, δυστυχῶς, εἰς βάρος τοῦ ἱεροῦ κειμένου, εἶναι δὲ δυνατόν νὰ ἐπιδροῦν δυσμενῶς καὶ εἰς τὴν γενικωτέραν προσπάθειαν διατηρήσεως τῆς ἐνότητος τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ συγχρόνου ἑλληνισμοῦ. Ὅπως δὲ ὅμως παρέρχει οὗτος ἐμμέσως τὸ ἐχέγγυον, τρόπον τινά, ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἀφήσῃ ἀπεριφρούρητον, ἀπὸ ἰδικῆς του τοῦλάχιστον πλευρᾶς, τὸν χῶρον, εἰς τὸν ὅποιον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνονιν περαιτέρω δολιοφθοραὶ εἰς βάρος τῆς ἤδη δεινῶς ταλαιπωρηθείσης καὶ κακοποιηθείσης γλώσσης μας.

Μὲ τὰς τοιαύτας σκέψεις συγχαίρω τὸν φιλόπονον συγγραφέα διὰ τὸ εὐπρόσδεκτον πόνημά του, εὐχόμενος ὅπως συνεχίσῃ μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου καὶ μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας τὸ ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον δυσχερὲς ἔργον του, τὸ ὅποιον συμβάλλει ὁπωςδήποτε εἰς τὴν εὐρείαν καὶ παρ' ἡμῖν διάδοσιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Σπυρίδωνος Δημ. Κοντογιάννη, *Τὸ καθεστῶς (Status quo) τῶν Ἁγίων Τόπων μεταξὺ τῶν Λατινικῶν διεκδικήσεων καὶ τῆς πανολαβιστικῆς προπαγάνδας*, Ἀθῆναι 1995, ἀν. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 30 (1995), 751-813.

Περιεχόμενα:

1. *Πανάγια προσκυνήματα καὶ χριστιανικὴ εὐλάβεια*, σελ. 754-767.
2. *Τὸ προσκυνηματικὸ ζήτημα καὶ οἱ διεκδικήσεις τῶν Λατίνων*, σελ. 768-792.
3. *Τὸ προσκυνηματικὸ καὶ ἡ πανολαβιστικὴ προπαγάνδα*, σελ. 793-809.
4. *Συμπεράσματα*, σελ. 810-813.

Ἡ εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων ὑπαρξίς τοῦ Παναγίου Τάφου καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν προσκυνημάτων εἰς τὴν Βηθλεέμ, τὴν Ναζαρέτ, τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ ὀλόκληρον τὴν Παλαιστίνην προσέδωκεν εἰς τὴν ἐκεῖ Ἐκκλησίαν ἓνα ἰδιότυπον σύστημα διοικήσεως. Τοῦτο ἐμφανίζεται μοναστικόν, μὲ ἀδελφοὺς τοὺς μοναχοὺς καὶ ἡγούμενον τὸν πατριάρχην. Διφυῆς δὲ ὑπῆρξε καὶ τὸ κατῆκον τούτων: α) τῆς διαφυλάξεως τῶν ἱερῶν προσκυνημάτων καὶ β) τῆς διαποιμάνσεως τοῦ χριστιανικοῦ (ὀρθοδόξου) ποιμνίου. Ἡ Ἁγιοταφικὴ Ἀδελφότης, διεδέχθη τὸ «τάγμα τῶν σπουδαίων» μοναχῶν (ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος). Εἰς ταύτην δὲ ἀνήκουν σήμερον ὁ πατριάρχης (πρόεδρος), οἱ μητροπολίται, οἱ ἀρχιεπίσκοποι, οἱ ἐπίσκοποι, οἱ ἀρχιμανδριταί, οἱ ἱερομόναχοι, οἱ διάκονοι, οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ δόκιμοι.

Ἡ παρούσα μελέτη τοῦ λέκτορος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Σπυρίδωνος Δημ. Κοντογιάννη παρουσιάζει, κατὰ ἓνα σύντομον καὶ περιεκτικὸν τρόπον, τὰς διὰ μέσου τῶν αἰῶνων προσπαθείας τῆς Ἁγιοταφικῆς Ἀδελφότητος διὰ τὴν διαφύλαξιν τῶν παναγίων προσκυνημάτων.

«Τὰ πανάγια προσκνηήματα σχετίζονται μὲ τοὺς Ἁγίους Τόπους καὶ συνδέθηκαν μὲ τὴ γέννηση, τὸν ἐπίγειο βίον, τὸ πάθος, τὴν ἀνάσταση καὶ τὴν ἀνάληψη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅπως ἐπίσης καὶ μὲ ἄλλα σημαντικὰ γεγονότα τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὰ ὁποῖα ἀπέκτησαν ιδιαίτερη σπουδαιότητα γιὰ τὴ διδασκαλία καὶ τὴν πνευματικότητα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας» (σ. 754).

Κατὰ τὴν περίοδον μετὰ τὸ μέγα σχίσμα μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως (1054) καὶ τὰς Σταυροφορίας (1099 ἢ κατάληψις τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἡ ἐγκαθίδρυσις ἰδιαίτερου λατινικοῦ πατριαρχείου), ἐμφανίζεται ἡ ὠλοκληρωμένη μορφή τοῦ προσκνηματικοῦ ζητήματος (σ. 773). Ἡ πολιτικὴ τῶν ρωμαιοκαθολικῶν ἐντὸς τοῦ κλίματος τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων ἀπέβλεπεν εἰς διπλοῦν σκοπὸν: α) τὸν προσηλυτισμὸν τῶν ὀρθοδόξων (διὰ τῆς οὐνίας) καὶ β) τὴν ἀρπαγὴν τῶν ἱερῶν προσκνημάτων. Ταῦτα εἶναι ἀλληλένδετα. Τὰς τάσεις αὐτὰς τῆς Ρώμης ὑπεστήριξεν ἡ Γαλλία. Ἐκτὸς τῶν ρωμαιοκαθολικῶν καὶ οἱ Ἀρμένιοι, ἀργότερον δὲ οἱ Διαμαρτυρόμενοι καὶ ἄλλοι, κατέδειξαν τάσεις πρὸς σφετερισμὸν τῶν ἱερῶν προσκνημάτων.

Ἐνα ἄλλο πρόβλημα, ποῦ ἀντιμετώπιζεν ὁ θρόνος τῶν Ἱεροσολύμων προήρχετο ἀπὸ τὴν στάσιν τῶν Ρώσων, ἀποβλεπόντων εἰς τὴν ἀπόκτησιν ἰδίων πλεονεκτημάτων, τὴν καταπολέμησιν τῆς ἐλληνικότητος τοῦ θρόνου καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἀραβοφώνων, ἓνα πρόβλημα παρόμοιον πρὸς τὸ Βουλγαρικὸν Ζήτημα τοῦ ΙΘ' αἰῶνος.

Ἡ ὡς ἄνω στάσις τῶν ρωμαιοκαθολικῶν καὶ τῶν Ρώσων ἐναντι τῶν ἱερῶν προσκνημάτων τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων ἐξετάζεται βῆμα πρὸς βῆμα ἀπὸ τὸν συγγραφέα.

Ὁ Πρόλογος (σελ. 751-753) καὶ τὰ συμπεράσματα (σελ. 810-813) τονίζουν τὴν κρισιμότητα τῶν σημερινῶν καιρῶν καὶ συνιστοῦν πρὸς πάντας τὴν ἐγρήγορσιν.

Ἡ βιβλιογραφία, παλαιὰ καὶ σύγχρονος ὑπὸ ἄλλων καὶ ἰδικῆ του, παρατιθεμένη εἰς τὰς ὑποσημειώσεις εἶναι πλουσία καὶ ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ ἐξεταζόμενα σημεῖα. Πιστεύω ὅτι θὰ ἔχω τὴν ἀδειαν τοῦ συγγραφέως, ὅπως προσθέσω δύο δημοσιεύματα ἀμέσου ἐνδιαφέροντος:

Καλαϊτζή, Χρυσοστόμου (Μύρων), *Τὸ Μετόχιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐν Μόσχᾳ «ὁ Ἅγιος Σέργιος» καὶ οἱ Ἡγούμενοι αὐτοῦ (1881-1936)*, Γενεύη - Κατερίνη 1991, σελίδες 838.

Βιβλιοκρισία Β. Θ. Σταυρίδου, *Θεολογία* 63 (1992), 364-368. Καὶ δι' ἄλλο ἔργον τοῦ Σπ. Δ. Κοντογιάννη, *αὐτόθι* 64 (1993), 343-345.

Σταυρίδου, Βασιλείου Θ., *Σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μετὰ τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων διὰ μέσου τῶν αἰώνων*, Θεσσαλονίκη 1974, ἀν. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 57 (1974), 258-265.

Αἱ ὑποσημειώσεις, ἐκτὸς τῆς βιβλιογραφίας, προσφέρουν καὶ ἀρκετὸν ὑλικόν, διαφωτίζουν τὰ εἰς τὸ κείμενον ἀναπτυσσόμενα. Τὰ κείμενα, ποῦ παρεμβάλλονται εἰς τὴν μελέτην, εἶναι πολύτιμα.

Ἡ μετὰ χειρὸς ἐργασία φέρει τὴν μορφήν μιᾶς κλασσικῆς ἱστορικῆς διατριβῆς ποὺ ἀκολουθεῖ τοὺς κανόνας τῆς κριτικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐρεῦνης.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Λαογραφία (Δελτίον τῆς Ἑλλην. Λαογραφ. Ἐταιρείας, τ. ΛΖ', 37, 1993-94), Ἀθήναι 1995, σελ. 456.

Κάθε νέος τόμος τοῦ περιοδικοῦ-ἐπετηρίδας «Λαογραφία» εἶναι καὶ μιὰ πολύτιμη προσφορά, ποὺ ἡ ποικιλία τῶν πολλῶ ἐνδιαφερόντων περιεχομένων καὶ ἡ ἐπιμελημένη ἔκδοση τοῦ Δελτίου, τὴν κάνουν εὐάρεστα δεκτὴ καὶ ἀναγνώσιμη - καὶ ὄχι μόνο ἀπὸ τοὺς εἰδικούς. Καὶ τοῦτο εἶναι στὰ πολλὰ θετικά, ποὺ καταφέρνει ἡ Διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ, τὸ ὁποῖο δὲν τυπώνεται γιὰ νὰ πάρει θέση στὴ σειρὰ τῶν τόμων στὴ βιβλιοθήκη μας, ἀλλὰ νὰ διαβαστεῖ ἀπὸ τὸν ἐπιστήμονα, μὰ καὶ τὸν σύγχρονο ἀναγνώστη-πνευματικὸ ἄνθρωπο.

Ὁ τόμος 37 εἶναι ἀφιερωμένος στὴ μνήμη τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ Στίλπωνος Κυριακίδη, διευθυντοῦ τῆς «Λαογραφίας» ἀπὸ τὸ 1921 ὡς τὸ 1951. Ἀνάμεσα στ' ἄλλα περιεχόμενα, πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε τὴν τιμητικὴ Ἐκδήλωση ἀπὸ τὸ «Ὡνάσειο Κέντρο Σπουδῶν» τοῦ Πανεπιστημίου Νέας Ὑόρκης, γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ λαογραφικὴ ἐρευνα καὶ τὸν παλαιότερο σήμερα ἐκπρόσωπό της Καθηγητὴ καὶ Πρόεδρο τῆς Ἑλλην. Λαογραφικῆς Ἐταιρείας κ. Δημ. Σ. Λουκάτο. Εἶναι μιὰ διεθνῆς τιμητικὴ διάκριση, μὲ πρωτοβουλία τοῦ Ὡνασείου Κέντρου Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, ποὺ πρὶν ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Δημ. Σ. Λουκάτο ἔγινε στὸν βυζαντινολόγο R. Browning (1992) καὶ στὸν κλασσικὸ ἑλληνιστὴ Homer Thompson (1993). Ἡ τιμητικὴ αὐτὴ διάκριση ἀντανακλᾷ καὶ σὲ ὅλους τοὺς Ἑλληνας λαογράφους, ποὺ μὲ ζήλο ἐργάζονται στὸ χῶρο τῆς ἐπιστήμης τῆς λαογραφίας καὶ δημοσιεύουν ἄρθρα, μελετήματα, βιβλία γιὰ τὶς παραδόσεις καὶ τὸν πνευματικὸ βίον τοῦ λαοῦ μας.

Ἡ διαίρεση τῆς ὕλης τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ τόμου εἶναι ἡ ἀκόλουθη. Α'. Γιὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὴ συγκρότηση τοῦ τόμου (Δημ. Σ. Λουκάτος). Β'. Μεσαιωνικὰ - Νεοελληνικὰ ἔμμετρα κείμενα καὶ παραλλαγές (Ε. Α. Καραγιάννης, Β. Ποῦχνερ, Β. Δ. Ἀναγνωστόπουλος). Γ'. Ἄλλα λαογραφικά: διαπιστώσεις, περιγραφές (Μιχ. Γ. Μερρακλῆς, Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, Ἄννα Παναγιωτοπούλου, Δ. Σ. Λουκάτος). Δ'. Σύμμεικτα (D. S. Loukatos, Γ. Ἰ. Θανόπουλος, Ν. Σαραντάκος). Ε'. Σύγχρονα λαογραφικά, VI (σύνθεση Δ. Σ. Λουκάτου - καὶ ἀπὸ δημοσιογραφικὰ λαογραφήματα). ΣΤ'. Βιβλιοκρισιές βιβλίων καὶ περιοδικῶν (Β. Ποῦχνερ, Th. Edwards, Μ. Παπαχριστοφόρου, Δημ. Σ. Λουκάτος, Μ. Γ. Μερρακλῆς, Μηνᾶς Ἄλ. Ἀλεξιάδης, Γ. Ν. Αἰκατερινίδης). Ζ'. Λαογραφικὴ βιβλιογραφία (Ἑλ. Παπαδοπούλου, Βγ. Βαρθολομαίου, Εὐας Δαραδήμου, μὲ κριτικὰ σημειώματα Δημ. Σ. Λουκάτου). Η'. Διεθνῆς τιμητικὴ διάκριση τῆς Ἑλλην. Λαογρ. Ἐρευνας ἀπὸ τὸ Ὡνάσειο Κέντρο Νεοελλ. Σπουδῶν (Δημ. Σ. Λουκάτος, Ε. Μ. Sifakis, J. Brademas, Sp. Vryonis). Θ'.

Βιβλιογραφικὰ συμπληρώματα (τῆς βιο-ἐργογραφίας τοῦ καθηγητοῦ Δ. Σ. Λουκάτου ἀπὸ τὸν Μ. Ἀλ. Ἀλεξιάδη). Γ'. Πεπραγμένα καὶ Κατευθύνσεις (Δ. Σ. Λουκάτος καὶ Στ. Δ. Ἡμελλος). ΙΑ'. Νεκρολογίαι καὶ Πένθη (γιὰ τοὺς: Δημ. Ἰ. Πάλλα, Ἀλ. Χ. Μαρμόπουλο, Ν. Δ. Τζουγανάτο, Ντ. Κονόμο καὶ Μην. Μυρτίδη). ΙΒ'. Ἐνεργὰ μέλη τῆς Ε.Λ.Ε. ΙΓ'. Χορηγοὶ καὶ Δωρητές. ΙΔ'. Τίτλοι καὶ Διοικητικὰ τῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦ «Δελτίου» τῆς.

Θὰ ἤθελα, πρὶν κλείσω τὸ ἐνημερωτικὸ τοῦτο σημεῖωμα, νὰ παραθέσω μιὰ παράγραφο ἀπὸ τὴν «Ἐκθεση πεπραγμένων 1993», ποῦ ἔκαμε ὁ Πρόεδρος τῆς Ε.Λ.Ε. (βλ. σελ. 405-415), ὅπου ὑπάρχουν καὶ τοῦτα τὰ βαρυσήμαντα καὶ αἰσιόδοξα (σελ. 415): «Υπάρχει πάντα ἡ ἀνησυχία, ποῦ διατυπώνεται, ἀφ' ὅτου συμμετέχουμε στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση (πρῶην ΕΟΚ), μήπως σιγά-σιγὰ χάσουμε τὴν ἐθνικὴ καὶ παραδοσιακὴ μας ταυτότητα. Ἀπαντήσαμε (καὶ ἀπαντᾶμε) ὅτι ἀλλοιώσεις οὔτως ἢ ἄλλως (καὶ χωρὶς τὴν Εὐρ. Ἐν.) θὰ γίνονταν, δίχως ἄλλο, μὲ τὴ σύγχρονη τουριστικὴ, ἐμπορικὴ, ἐξωσπουδαστικὴ καὶ τηλεπληροφορικὴ ἐπικοινωνία. Ἀλλοτριώσεις ὅμως ἐθνικῆς δὲν θὰ γίνον, ὅπως δείχεται ἤδη καὶ ἀπὸ τὶς ἐσωτερικῆς ἀντιδράσεις τῶν λαῶν (ἢ καὶ τῶν κυβερνήσεων)... Στὴν Ἑλλάδα (καὶ στὴν Κύπρο), ὅπως καὶ στίς Ἑλληνικῆς παντοῦ Μειονότητες καὶ στίς Παροικίαις τῶν Ἀποδήμων, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἡ (μὲ λόγια παραδοσιακὴ γλῶσσα) Ὁρθοδοξία, θ' ἀντιστέκεται πάντα καὶ φυσιολογικά, ἐπειδὴ εἶναι ὀλιγοπληθεῖς καὶ ἀπομονωμένες. Ἡ Ἑλλάδα, στὴν Ἐνωμένη Εὐρώπη, θὰ εἶναι μικρὴ (ὅπως καὶ μερικῆς ἄλλης), ἀλλὰ γι' αὐτὸ ἴσα-ἴσα θ' ἀντιστέκεται, μάλιστα ἀφοῦ ἡ κοινωνία τῆς θὰ στηρίζεται καὶ θὰ συνεχίζει τὴν παραδοσιακὴ ζωὴ τῆς, πάνω σὲ τέσσαρα ἀναφαίρετα στοιχεῖα: τὴν ἐκφραστικὴ γλῶσσα τῆς, τὴν προσιτὴ τῆς θρησκεία, τὴν ἐθνικὴ τῆς παράδοση καὶ τὸ ἀναντικατάστατο ἡλιοφανεϊακὸ κλίμα τῆς. Ἄν προσέξουμε, ὅμως, καὶ τὸ δημογραφικὸ (οὐσιαστικὸ) πρόβλημά τῆς, μποροῦμε νὰ αἰσιοδοξοῦμε καὶ γιὰ τὸ μέλλον τῆς».

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ